

ЎЗБЕКИСТОНДА АКЦИЗ СОЛИҒИ МАЪМУРЧИЛИГИ ҲАМДА УНИНГ НАЗОРАТНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Раджабов Хушвакт Жамshedович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация. Акциз солиғи давлат даромадларини шакллантиришда ва муайян товар ва хизматлар истеъмолчини тартибга солишда муҳим рол ўйнайди. Мақолада акциз солиғи маъмуриятчилиги бўйича мавжуд адабиётлар кўриб чиқилди, илғор халқаро тажрибалардан хулосалар олинди. Шунингдек, назорат механизмларини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган, асосий эътибор солиқ органларида сиёсат ислохотлари, технологик интеграция ва салоҳиятни оширишга қаратилган.

Калит сўзлар: маъмурият, қийинчиликлар, самарасизлик, мувофиқлик, даромадларни оптималлаштириш, тартибга солиш натижалари, солиқлар ва солиққа тортиш, эгри солиқлар, акциз солиғи, акцизости маҳсулотлар.

АДМИНИСТРИРОВАНИЕ АКЦИЗОВ В УЗБЕКИСТАНЕ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ЕГО КОНТРОЛЯ

Раджабов Хушвакт Джамshedович

Ташкентский государственный экономический университет

Абстрактный. Акцизный налог играет важную роль в формировании доходов государства и регулировании потребления отдельных товаров и услуг. В статье рассмотрена существующая литература по администрированию акцизного налога, сделаны выводы из передового международного опыта. Также определены основные направления совершенствования механизмов контроля, основной упор делается на реформирование политики, технологическую интеграцию и наращивание потенциала налоговых органов.

Ключевые слова: администрирование, трудности, неэффективность, соблюдение требований, оптимизация доходов, результаты регулирования, налоги и налогообложение, косвенные налоги, акциз, подакцизные товары.

EXCISE TAX ADMINISTRATION IN UZBEKISTAN AND WAYS TO IMPROVE ITS CONTROL

Radjabov Khushvakt Jamshedovich

Tashkent State University of Economics

Abstract. Excise tax plays an important role in the formation of state revenues and regulation of consumption of certain goods and services. The article reviewed the existing literature on excise tax administration, drew conclusions from advanced international experiences. Also, the main directions of improvement of control mechanisms are determined, the main focus is on policy reforms, technological integration and capacity building in tax authorities.

Key words: administration, difficulties, inefficiency, compliance, revenue optimization, regulatory results, taxes and taxation, indirect taxes, excise tax, excise goods.

Кириш.

Акциз солиғи давлат даромадларини шакллантиришда ва айрим тармоқларни тартибга солишда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Бироқ, акциз солиғи бўйича самарали маъмуриятчиликни таъминлаш турли қийинчиликлар ва самарасизлик туфайли мураккаб вазифа ҳисобланади. Акциз солиғи маъмурияти тартибга солинадиган тармоқларга таъсирини ҳисобга олган ҳолда риоя этилишини назорат қилиш, адолатли йиғишни таъминлаш ва даромадларни оптималлаштиришни ўз ичига олади. Замонавий шароитда солиқ тизимида акциз солиғини такомиллаштиришнинг хусусиятлари ва усуллари ўрганиш тобора муҳим аҳамият касб этмоқда ва давлат иқтисодий сиёсати фаолиятининг муҳим таркибий қисми бўлиб, у миллий иқтисодиёт молиявий ресурсларнинг муҳим қисми оқимини таъминлайди. Умуман олганда, акциз солиғи тизими мураккаб бўлиб, уни давлат бюджетига ҳисоблаш вазифалари билан тарихий алоқаларни шакллантиради. Шунини таъкидлаш керакки, акциз солиғи бюджет тизими бюджетини тўлдиришга сезиларли таъсир кўрсатадиган муҳим солиқ ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи.

Акциз солиғи турли иқтисодий ривожланиш босқичларида бўлган қатор давлатларда билвосита солиққа тортишнинг самарали шакли сифатида эътироф этилади.

Каширинанинг (2017) фикрича, акциз солиғи тизими мураккаб ҳисобланади. Акциз солиғи ва алкогольли маҳсулотларнинг муомаласини назорат қилиш муаммоси мавжуд, чунки уларни сотиш ҳажми ноқонуний ишлаб чиқаришни ривожлантириш кўламига тўғри келади ва катта миқдордаги маблағлар давлат бюджетидан ташқарида муомалада бўлади. Муаммонинг ечими алкогольли маҳсулотлар ишлаб чиқаришда назоратни кучайтириш ва акциз тизимида етарли солиқ солинадиган базани яратиш учун шарт-шароит яратиш бўлиши мумкин.

Делипалла (2009) томонидан “акциз солиғи билвосита солиқларнинг таркибий қисмларидан биридир. 1976 йилдаги Акцизлар тўғрисидаги қонуннинг 6-бўлимида кўрсатилганидек, Малайзияга ва маҳаллий ишлаб чиқарилган товарларга импорт қилинадиган акциз солиғи. Бу бож давлат истеъмоли ёки ижтимоий муҳандислик тенденциясини ўзгартириш механизми сифатида ишлатилади. Акциз солиғи тўғрисидаги актда мажбурий бўлган товарларга спиртли ичимликлар, тамаки, сигареталар, сигареталар, тўрт ғилдиракли ҳайдовчилар, кўп мақсадли транспорт воситалари ва ўйин карталари киради”.

Гилес, Теддс (2002) томонидан контрабанда фаолиятини солиқ органидан солиқ тўлашдан бўйин товлаш мақсадида амалга ошириладиган қонуний ёки ноқонуний, бозор ёки бозордан ташқари барча операциялар деб таърифлаган. Билвосита солиқларни тўлашдан бўйин товлаш кўпинча контрабанда, айниқса божхона тарифлари бўйича жиноятлар билан боғлиқ. Контрабанда жиноятлари ембарго, маҳсулот сифати ва квоталар каби пул ва пул бўлмаган даромадларга таъсир қилади.

Ҳаи ва Сее (2011) томонидан солиқ тўловларига қасддан ёки қасддан жалб қилинган компаниялар, жисмоний шахслар иштирокидаги ўлчовлар бўйича дуч келган қийинчиликлар туфайли мос келмаслик бўйича тадқиқот олиб боришди. Шу сабабли, ушбу тадқиқотда асосий эътибор солиқ тўловчи сифатида импорт қилувчилар ўртасида акциз солиғини бажармаслик ҳодисаси ва омилларига қаратилган.

Бундан ташқари, француз иқтисодчиси Ф.Дэмэзон таъкидлаб ўтган эди: “Акцизнинг биргина ўзи бошқа барча солиқ тушумлари ва ундан ҳам кўпроқни беришга қодирдир” (Джамалов, Уразметов 2021).

Боровко (2012) фикрича, “ҳозирги замон солиқ сиёсатининг истиқболли йўналиши ва концептуал акциз солиғига тортиш амалиётининг ижтимоий йўналтирилган моделини шакллантириш ва унинг самарали ривожланишини таъминлашдир”.

Тегетаева (2016) фикрича, “акциз солиғи эгри солиқ таркибига кирсада, ҳозирда унинг асосий аҳамияти аҳоли ижтимоий истеъмолининг ҳолати ва истиқболлини баҳолаш мезони эканлигидадир”.

Троянская ва Низамиевалар (2013) таъкидлашича, “билвосита солиққа тортишнинг самарали шакли сифатида акциз солиғидан истеъмолни тартибга солувчи ва ишлаб чиқаришни рағбатлантирувчи восита сифатида фойдаланиш имкониятларини яратиш, уларнинг барқарорлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этаётир”. Юқорида билдирилган фикрларнинг умумлашма таҳлили “акциз солиғининг зарурлиги” тушунчаси моҳиятини тушунишга уч хил ёндашув мавжудлигини кўрсатди. Бироқ шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда олиб борилаётган илмий тадқиқот ишларида акцизоти товарларни солиққа тортиш амалиёти ҳамда акциз солиғи маъмуриятчилиги мавзуси жуда кам ўрганилган.

Тадқиқот методологияси.

Ушбу мақолада қиёсий таҳлил ҳамда индукция ва дедукция баҳолаш усулларида фойдаланилди. Қиёсий усулдан фойдаланилиб, акцизоти товарларни солиққа тортиш амалиётини самарали бошқаришда креатив ёндашувларнинг амалий аҳамиятини ёритиш бўйича илмий хулосалар берилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ўзбекистоннинг фискал тизимида ҳал қилувчи ўрин тутати ва давлат даромадларига сезиларли ҳисса қўшади. Бироқ, акциз солиғини маъмуриятчилигининг самарадорлиги риоя этилишини таъминлаш, солиқ тўлашдан бўйин товлашни минималлаштириш ва даромадларни максимал даражада йиғиш учун жуда муҳимдир. Ўзбекистондаги амалдаги акциз солиғи тизими мураккаблик, ижро бўйича бўшлиқлар ва ривожланаётган иқтисодий манзара каби омиллардан келиб чиқадиган муаммоларга дуч келмоқда. Акциз солиғи қоидаларини соддалаштириш, илғор мониторинг технологиялари орқали мажбурлов чораларини кучайтириш ва трансчегаравий солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини бартараф этишда халқаро ҳамкорликни ривожлантиришни ўз ичига олади. Бундан ташқари, ҳужжат бизнес ва жисмоний шахслар ўртасида хабардорликни ошириш ва солиққа риоя қилиш маданиятини ошириш учун шаффоф ҳисобот механизмлари ва ташаббусларини амалга оширишни талаб этади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) ва АҚШ Марказий разведка бошқармасининг 189 мамлакатни қамраб олган ҳисоб-китобларига кўра, 2023 йилда дунё бўйича аҳоли жон бошига ўртача алкоголь истеъмоли йилига 6,4 литр тоза спиртни ташкил қилади. Спиртли ичимликларни энг кўп истеъмол қилиш бўйича пешқадам давлатлар қаторига Беларусь - 17,5 литр, Молдова - 16,8, Литва - 15,4 ва Россия - 15,1 литр киритилган.

1-жадвал

Ҳамкор мамлакатларда алкоголь истеъмоли даражаси таҳлили¹⁶⁰

Рейтингдаги ўрни	Мамлакат	Истеъмол
7	Германия	13,4
38	Жанубий Корея	10,2
45	АҚШ	9,8
82	Хитой	7,2
126	БАА	3,8
148	Туркия	2,0

¹⁶⁰ <https://profibeer.ru/beer/iwsr-do-2027-goda-mirovoj-rynok-piva-budet-rasti-na-1-v-god/>

Собиқ Иттифоқ худудиди: Грузия - 7,45, Қирғизистон - 4,02, Арманистон - 3,77, Қозоғистон - 3,73, Туркменистон - 2,88, Ўзбекистон - 2,45, Озарбайжонда - 0,8 литр соф этил спирти истеъмол қилинади.

Маълумот учун: Жаҳон мамлакатларида спиртли ичимликларни истеъмол қилиш кўрсаткичлари Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (World Health Organization) услугиёти бўйича дунё мамлакатларида спиртли ичимликларни истеъмол қилиш бўйича аҳоли жон бошига соф этил спирти литрда ифодаланган статистик маълумотларни таҳлил қилиш асосида ҳисобланади. Ҳисоблаш 15 ёш ва ундан катта ёшдаги шахсларни ҳисобга олади. Йиллик сайёҳлар сони камида ушбу мамлакатлар резидентлари сонига тенг бўлган мамлакатларда, Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (UNWTO) маълумотларига кўра, туристларнинг спиртли ичимликлар истеъмоли чегириб ташланади. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг аҳоли жон бошига тавсия этилган спирт миқдори – 1 йилда 10 литр (27,4 мл/кун) бўлиб, Ўзбекистондаги 20 ёшдан катта аҳолиси (22,5 млн нафар) аҳолиси ушбу норма доирасида истеъмол қилмаслиги натижасида, бюджетнинг фақатгина этил спирти бўйича акциз солиғидан йўқотишлари 4,9 трлн.сўми ташкил қилади. ЖССТ тавсияси бўйича норма 112,4 млн.литр – реализация қилинган этил спирти ҳажми 24,0 млн.литр = фарқ 88,4 млн.литр (78,6%).

IWSR таҳлилчиларининг прогнозига кўра, 2023 йилда жаҳон алкоголь бозори ўсишни кўрсатиб, жаҳон иқтисодиётига 21,6 млрд.доллардан ортиқ даромад келтиради. Келгуси йилларда ўсишнинг асосий омиллари Ҳиндистон, Мексика, Бразилия, АҚШ ва Хитой давлатларида прогноз қилинган. 2022 йилдан 2027 йилгача бўлган даврда ўсиш суръати паст - йилига ўртача 1 фоизга яқин бўлиши кутилмоқда.

Нолегал алкогольли маҳсулотлар бозорининг ҳажми¹⁶¹

Мавжуд эксперт ҳисоб-китобларга кўра, жаҳон алкоголь бозорининг 26 % нолегал алкогольдан иборат бўлиб, бу 40 млн. гекталитрдан ортиқ, шу жумладан Европа Иттифоқида бу кўрсаткич 13 %, Қозоғистонда 30 % ва Россияда 27 %ни ташкил этади

Ўзбекистонда ушбу баҳолаш натижалари ОАВ эълон қилинмаган. Яқин давлатларнинг иқтисодиёти ўхшашлиги муносабати билан ўртача 25-30% атрофида бўлиши мумкин. 2023 йилда алкоголь маҳсулотларига нисбатан акциз солиғи ставкаларидаги ўзгаришлар

1. 2023 йил 1 январидан:

- этил спиртига акциз солиғи ставкаси 5 бараварга оширилди ва 1 литр учун 7 450 сўми ташкил этади (2022 йилда 1 литр учун 1 490 сўм);

- алкоголь маҳсулотларини (кучсиз алкогольли ичимликлар бундан мустасно) ишлаб чиқаришда акциз солиғи маҳсулот таркибидаги этил спиртининг улушидан келиб чиққан ҳолда, “литр” ўлчов бирлигида асосида ҳисобланиши (илгари “дал”) белгиланди.

- ароқ, коньяк ва бошқа алкоголь маҳсулотларига акциз солиғи ставкаси товар таркибидаги сув қўшилмаган этил спиртининг 1 литри учун 34 500 сўм миқдориди (2022 йилда 1 литр тайёр маҳсулот учун 13 800 сўм), шунингдек, 1 февральдан 10% индексация қилиниши асосида 38 000 сўм белгиланди.

Масалан, таркибидаги этил спирти улуши 40%ни ташкил этган 1 литр ароқ учун 13 800 сўм (34 500 сўм * 40%) акциз солиғи ҳисобланади (индексациядан сўнг 15 200 сўм).

- табиий равишда ачитилган вино учун 1 сўм ставка сақлаб қолинди ҳамда бошқа винолар учун 1 550 сўм ставка белгиланди.

- алкоголь маҳсулотларини импорт қилишда акциз солиғи ставкалари 5 фоизга пасайтирилди.

¹⁶¹<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-rynka-alkogolnoy-produktsii>

Алкоголь маҳсулотлари бўйича акциз солиғи тушуми ва таъсир этувчи омиллар таҳлили¹⁶².

1. Спирт ишлаб чиқарувчилар 5 та корхона томонидан 2022 йил давомида 6 291,0 минг дал (2021 й. – 6 321 минг дал, 0,5 фоиз камайган) этил спирти ишлаб чиқарилиб, уларнинг товар айланмаси 1,2 трлн.сўмни (2021 й. – 953,3 млрд.сўм, ўсиш 29,1 фоиз кам) ташкил қилган.

2023 йил январь-июнь ойларида 2,4 млн дал (2022 й. мос даврида – 2,6 млн дал, 7 фоиз камайган) этил спирти ишлаб чиқарилиб, уларнинг товар айланмаси 625,1 млрд.сўмни (2021 й. – 953,3 млрд.сўм, ўсиш 29,1 фоиз кам) ташкил қилган.

2021 йилда 5 та корхонада жами 2 410 нафар, 2022 йилда 2 067 нафар ходим ишлаган бўлса, 2023 йил июнь ойи ҳисоботларига кўра 1 843 нафар ходим ишлаб келмоқда (ўтган йил мос даврига нисбатан 8 фоизга камайган). Ўртача ойлик иш ҳақи 2021 йилда 3,1 млн.сўм, 2022 йилда 4,1 млн.сўм ва 2023 йил биринчи ярим йиллигида 4,3 млн.сўм (ўтган йил мос даврига нисбатан 138,7 фоизга ошган). Спирт ишлаб чиқарувчилар томонидан 2022 йилда 160,1 млрд.сўм солиқлар, шундан, акциз – 89,9 млрд.сўм (2021 йилга нисбатан ўсиш 101,0%, акциз – 112,6%) тўланган бўлса, 2023 йил январь-июнь ойларида жами 227,1 млрд.сўм, шундан, акциз – 169,0 млрд.сўм (ўтган мос даврига нисбатан ўсиш 3,6 баравар, акциз солиғи ўсиши 5 бараварни ташкил қилган).

Хусусан, алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар 50 та корхона томонидан 2022 йил давомида 11,9 млн дал (2021 й. – 13 млн дал, 8 фоиз камайган) алкоголь маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, уларнинг товар айланмаси 4,1 трлн.сўмни (2021 й. – 3,5 трлн.сўм, ўсиш 19,5%) ташкил қилган. 2023 йил январь-июнь ойларида 3,6 млн дал (2022 й. мос даврида – 5,1 млн дал, 31 фоиз камайган) алкоголь маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, уларнинг товар айланмаси 1,9 трлн.сўмни (2021 й. – 1,6 трлн.сўм, ўсиш 20,1%) ташкил қилган. 2021 йилда 50 та корхонада жами 9 929 нафар, 2022 йилда 8 541 нафар ходим ишлаган бўлса, 2023 йил июнь ойи ҳисоботларига кўра 6 993 нафар ходим ишлаб келмоқда (ўтган йил мос даврига нисбатан 7 фоизга камайган). Ўртача ойлик иш ҳақи 2021 йилда 1,6 млн.сўм, 2022 йилда 2,0 млн.сўм ва 2023 йил биринчи ярим йиллигида 2,3 млн.сўм (ўтган йил мос даврига нисбатан 15 фоиз ошган)

Алкоголь маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар томонидан 2022 йилда 1,7 трлн.сўм солиқлар, шундан, акциз – 1,4 трлн.сўм (2021 йилга нисбатан ўсиш 101,9%, акциз – 102,0%) тўланган бўлса, 2023 йил январь-июнь ойларида жами 813,1 млрд.сўм, шундан, акциз – 647,1 млрд.сўм (ўтган мос даврига нисбатан ўсиш 110%, акциз солиғи ўсиши 115,1%). 2023 йил алкоголь маҳсулотлари бўйича акциз солиғидан 1 958,6 млрд.сўмлик прогноз кўрсаткичлари тасдиқланиб (2022 йилга нисбатан 1,08 бараварга кўп), январь-июнь ойларида 818,6 млрд.сўми (42%) таъминланди.

Қуйидаги асосий омиллар акциз солиғи тушумига таъсири этган¹⁶³:

Этил спирти ва алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан 2022 йилнинг январь-август ойларида ўтган йил мос даврига нисбатан 10 фоиз кам (2022 й. - 9,4 млн. дал, 2021 й. – 10,4 млн.дал) маҳсулот реализация қилинган. Хусусан, 2023 йилнинг мос даврида 44,8 минг дал спиртли ичимлик реализация қилган ва жами 9,4 млрд.сўм акциз солиғи тўлаган 12 та корхона жорий йилда фаолият кўрсатмаган. Шундан, 1 та корхонани (“Savb” МЧЖ) лицензияси бекор бўлган, 3 та корхона (“Orzu K” МЧЖ, “Yangiqoʻrgon sharobi” МЧЖ, “Gallaorol nur” ХК) лицензияси 6 ойга (1 октябрча) тўхтатилган ва 1 та корхонанинг (“Dacha” МЧЖ) ароқ ва ликёр маҳсулотини ишлаб чиқариш учун лицензиясини бекор қилинган. Шунингдек, 2021 йилнинг 8 ойида 638,8 млрд.сўм акциз солиғи тўлаган, 29 та корхонанинг реализация ҳажми ўтган йилга нисбатан 27 фоизга камайганлиги (-1,6 млн.дал) ҳисобига жорий йилда улар томонидан

¹⁶² Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.

¹⁶³ Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.

95,1 млрд.сўм (-15 %) кам акциз солиғи тўланган. Шундан, 1 та корхона (“Komsar” МЧЖ) лицензияси барча маҳсулотларга бекор бўлган, 1 та корхона (“Lazzat” МЧЖ) лицензияси 6 ойга (1 октябргача) тўхтатилган ва 1 та корхонанинг (“Sirdaryo vino” АЖ) ароқ маҳсулотини ишлаб чиқариш учун лицензияси бекор қилинган. 2023 йилнинг январь-август ойларида 9 та корхонада 1,7 млн.дал алкоголь маҳсулотлари реализацияси қилиниб, айнан уларда реализация ҳажми ўтган йилга нисбатан 2 бараварга ўсган ва бюджетга 222,3 млрд.сўм акциз солиғи тўланган (2,3 бараварга кўп).

Этил спиртини ишлаб чиқарувчилар томонидан жорий йилнинг январь-август ойларида 111,2 млн.тонна буғдой хом ашёси харид қилиниб, ўтган йилнинг мос даврига (128,2 млн.тонна) нисбатан 16,9 млн.тоннага (-13,2 фоиз) камайган. Худди шундай, алкоголь маҳсулотини ишлаб чиқарувчилар томонидан жорий йилда 2,6 млн.дал этил спирти хом ашё сифатида харид қилинган бўлса, ўтган йилнинг мос даврида бу кўрсаткич 3,1 млн.дални (-511,9 минг дал ёки -16,4 %) ташкил этган. Ўтган йилга нисбатан кам харид қилинган хом ашёдан (буғдой ва этил спирти) ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган 546,7 минг дал этил спирти ҳамда 411,6 минг дал алкоголь маҳсулотлари бўйича акциз солиғи йўқотилди.

Этил спиртини ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан 2022 йил январь-август ойларида 3,5 млн.дал маҳсулот реализация қилиниб, шундан 2,6 млн.дал (ўтган йилга нисбатан 511,9 минг дал кам) алкоголь ишлаб чиқарувчиларга, қолган 934,8 минг дал (ўтган йили 587,5 минг дал) 593 та бошқа ишлаб чиқарувчиларга реализация қилинган. Мисол учун, “Andijon biokimyо zavodi” АЖ томонидан ўтган йилнинг мос даврига нисбатан алкоголь ишлаб чиқарувчиларга 271,9 минг дал кам (51 фоиз), бошқа ишлаб чиқарувчиларга 293,9 минг дал кўп (2,8 бараварга ошган) маҳсулот реализация қилинган. 2023 йилда 594,8 минг дал этил спирти (бошқа корхоналарга реализация қилинган спиртнинг 64 фоизи) 36 та антисептик ва тиббий спирт маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан харид қилиниб, ушбу корхоналар томонидан таркибида ўртача 242,9 минг дал спирт мавжуд бўлган 70,4 млрд.сўмлик антисептик ва тиббий спирт маҳсулотлари реализация қилинганлиги аниқланди. Ўтган 8 ой давомида 19 та антисептик ва тиббий спирт ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан 2021 йилга нисбатан 4 бараварга кўп яъни, 485,1 минг дал спирт сотиб олган. Ушбу корхоналар фаолияти устидан таҳлил ва солиқ назорати тадбирлари давом эттирилмоқда.

Бундан ташқари, алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи ва реализацияси билан шуғулланувчи корхоналарда 2022 йил ва 2023 йил 7 ой давомида ўтказилган сайёр солиқ текширишлари таҳлил қилсак¹⁶⁴.

1. 2022 йилда алкоголь (акциз маркасиз, эски ва қалбаки маркали, маркировкаланмаган) маҳсулотлари савдоси билан шуғулланувчи 446 та тадбиркорлик субъектларида ўтказилган текширувларда жами 21 943 дона 655,9 млн.сўмлик алкоголь маҳсулотлари олинди. Назорат тадбирлари натижасида 101,8 млн.сўм молиявий жарималар ҳисобланиб, 4 102,0 млн.сўм ундирилди.

2. 2023 йилнинг ўтган даврида алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи ва савдоси билан шуғулланувчи 402 та тадбиркорлик субъектлари ва фуқароларда ўтказилган текширувларда жами 43 016 дона 726,4 млн.сўмлик (акциз маркасиз, эски ва қалбаки акциз маркали, тегишли ҳужжатларсиз ҳамда маркировкаланмаган) алкоголь маҳсулотлари олинди. Назорат тадбирлари натижасида 71 649,8 млн.сўм молиявий жарималар ҳисобланиб, 7 873,0 млн.сўм ундирилди.

3. Алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи 9 та корхонада ўтказилган сайёр солиқ текширувлар ўтказилиб натижада 7 та корхонадан 25 360 дона 491,5 млн.сўмлик алкоголь маҳсулотлари вақтинча сақлаш учун олинди. Жумладан:

¹⁶⁴ Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.

- "Xovrenko Nomidagi Samarqand Vино Kombinati" АЖдан 4 082 дона 59,3 млн.сўмлик муддати ўтган, 953 дона 5,7 млн.сўмлик маркировкаланмаган, 488 дона 6,9 млн.сўмлик сотиб юборилган маҳсулотлар (маркировка коди оборотда);

- "Samarqand Jomboy-Sharob" МЧЖдан 5 938 дона 139,0 млн.сўмлик эски акциз маркали (маркировкаланмаган), 345 дона 2,0 млн.сўмлик маркировкаланмаган;

- "Filatoff 1868" МЧЖдан 1 500 дона 22,7 млн.сўмлик муддати ўтган;

- "Komsar" МЧЖдан 1 767 дона 32,9 млн.сўмлик агрегацияланмаган;

- "Afsona sharob" МЧЖдан 10 141 дона 219,6 млн.сўмлик қалбаки акциз маркали (маркировкаланмаган);

- "Zamin Vино" МЧЖдан 50 дона 0,5 млн.сўмлик акциз маркасиз;

- "Bulung'ur-1" МЧЖдан 96 дона 2,9 млн.сўмлик акциз маркасиз алкоголь маҳсулотлари вақтинчалик олиб қўйилган.

Шунингдек, 8 та корхонада 3 093,0 млн.сўм ТМЗларнинг камомати ва ортиқчилиги аниқланган. Қайд этилган ҳолатлар бўйича жами 14 815,7 млн.сўм миқдорида молиявий жарималар қўлланилиб, 497,4 млн.сўм ундирилиши таъминланди. Бугунги кунда "Ховренко Номидаги Самарқанд Вино Комбинати" АЖ, "Самарқанд Жомбой-Шароб" МЧЖ ва "Комсар" МЧЖларга СКнинг 227¹-моддасига асосан қўлланилган 13 779,2 млн.сўмни бекор қилиш бўйича корхоналар томонидан судга аризалар берилган. 2022 йил спирт маҳсулотини ноқонуний ишлаб чиқарган корхоналар фаолиятида ўтказилган текширувларда аниқланган ҳолатлар (ДХХ маълумотлари асосида). Техник этил спиртини ноқонуний (лицензиясиз) ишлаб чиқараётган 4 та корхонада ўтказилган текширувларда 37,1 тонна 285,3 млн.сўмлик спирт олиб қўйилди.

Текширувда аниқланган ҳолатлар юзасидан "Singlemix Industry" (27,1 тн 185,1 млн.сўм), "Eva Gold Technology" (5,0 тн 75,0 млн.сўм), "Ran Tritex" (5,0 тн 24,8 млн.сўм) ҳамда "Kamron" (вақтинча таъмирда бўлган, 15 литр олинган) корхоналарига нисбатан қонуний чора кўрилиши учун тўпланган ҳужжатлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга юборилган. 2023 йил январь-июль ойларида алкоголь маҳсулотлари савдоси билан шуғулланувчи савдо нуқталарида Онлайн-НКТдан фойдаланиш. Алкоголь маҳсулотлари савдоси билан шуғулланадиган 6,1 мингга яқин савдо нуқталари томонидан 12,9 млн дона чеклар расмийлаштирилиб, реализация суммаси 2,8 трлн.сўм бўлди. Кун давомида бир савдо нуқтаси томонидан 10,1 дона чек тақдим этилиб, ўртача чек суммаси 216,5 минг сўмни ташкил қилди.

Бир кунда Тошкент шаҳрида ўртача – 28,7 дона, Тошкент в. – 9,7 та, Самарқанд в. – 9 та чек урилган бўлса, Бухоро вилоятида – 4,3 та, Хоразм в. ва Қорақалпоғистон Республикасида – 4,1 та ва Сурхондарё в. – 2,4 дона чек расмийлаштирилган. Ўртача чек суммаси Сурхондарё в. – 1 223,6 минг сўм, Бухоро в. – 886,8 минг сўм, Қорақалпоғистон Р. – 854,6 минг сўм.

Кун давомида энг юқори ўртача чек (1 308,5 минг сўм) тунги 01:00 ва 02:00 оралиғига тўғри келса, энг паст кўрсаткич (67,4 минг сўм) соат 05:00 ва 06:00 оралиғида. Асосий товар айланмаси (39,8%) соат 15:00 ва 19:00 орасида амалга оширилган. 928 та савдо нуқтаси томонидан товар айланмасининг 50 фоиздан ортиқ қисми тунги соат 20:00 ва 02:00 оралиғида онлайн-НКТ орқали рўйхатга олинган (шундан, 197 та нуқтанинг 80 фоиз айланмаси тунда). Товарлар учун тўловларнинг 45,9 фоизи банк пластик карталари орқали, 54,1 фоизи нақд пулга амалга оширилган. Нақд пул орқали тўловлар энг юқори улуши Фарғона – 78,7%, Андижон – 71%, Самарқанд – 66,1%, Наманган вилоятида – 64,6%, энг паст улуши Қашқадарё – 33,7%, Қорақалпоғистон Р. – 35,4%, Навоий ва Сурхондарё вилоятларида – 35,5%.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистонда акциз солиғи тизими мамлакат фискал тузилмасининг муҳим таркибий қисми бўлиб, муҳим давлат хизматлари учун даромад олишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бироқ, жорий актсиз солиғи

маъмуриятидаги муаммолар назорат чораларини такомиллаштириш ва умумий самарадорликни ошириш учун стратегик ва комплекс ёндашувни талаб қилади. Ўзбекистонда акциз солиғи маъмуриятчилигининг таҳлили такомиллаштирилиши керак бўлган бир қанча муҳим йўналишларни очиб беради. Биринчидан, амалдаги солиқ қоидаларининг мураккаблиги риюя қилиш учун жиддий тўсиқ бўлади. Ушбу қоидаларни соддалаштириш жараёнларни соддалаштириши мумкин, бу эса корхоналар ва жисмоний шахсларнинг солиқ мажбуриятларини тушуниш ва уларга риюя қилишларини осонлаштиради. Мажбурий камчиликлар яна бир қийинчиликни англатади. Маълумотлар таҳлили ва рақамли воситалар каби илғор мониторинг технологияларини жорий этиш солиқ органларининг солиқ тўлашдан бўйин товлашни аниқлаш ва олдини олиш имкониятларини сезиларли даражада кучайтириши мумкин. Бундан ташқари, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш трансчегаравий солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини бартараф этиш ва янада мустақкам меъёрий-ҳуқуқий базани яратиш учун муҳим аҳамиятга эга. Шаффоф ҳисобот механизмлари ва хабардорлик кампаниялари солиқ тўловчиларда солиққа риюя қилиш маданиятини оширишга ёрдам беради. Шаффофликни рағбатлантириш ва аҳолини солиқ тўловларининг афзалликлари тўғрисида хабардор қилиш орқали ҳукумат солиқ тўловчилар ва солиқ органлари ўртасида ишонч ва ҳамкорликни мустақкамлайди.

Хулоса ва таклифлар.

Акциз солиғи маъмуриятчилигини такомиллаштириш билан боғлиқ масалаларни таҳлил қилиш асосида бир нечта хулосалар чиқариш мумкин:

Акциз солиғини маъмуриятчилигидаги асосий муаммолардан бири ҳам солиқ тўловчилар, ҳам солиқ органлари учун тартибларнинг мураккаблиги ҳисобланади. Жараёнлар ва талабларни соддалаштириш мувофиқликни оширишга ва маъмурий юкни камайтиришга олиб келади. Мониторинг ва ижро механизмларини кучайтириш солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва акциз тўланадиган товарларнинг ноқонуний савдосини чеклашга ёрдам беради. Илғор технологиялар ва маълумотлар таҳлилидан фойдаланиш солиқ маъмуриятчилигини яхшилаш ва даромадларни йиғишни ошириш имконини беради. Этил спирти реализация қилишда махсус ахборот тизими орқали GPS қурилмага эга бўлган транспорт воситалари ҳаракатини лицензияловчи орган томонидан кузатиб борилишини жорий этиш ҳамда ушбу тизимни Солиқ қўмитасининг ахборот базасига интеграция қилиш.

Масофавий онлайн кузатиш (GPS) тизимидан фойдаланмаган, ЭҲФсиз, товар транспорт юк хатисиз ташиш ҳолатлари лицензия талабларини бузиш деб баҳоланиб, Комиссия томонидан лицензия амал қилишини 10 кунга тўхтатиб туриш. Этил спиртини реализация қилишда масофавий онлайн кузатиш (GPS) тизимидан фойдаланмаган, товар транспорт юк хатисиз ҳамда белгиланган талабларга жавоб бермайдиган транспортларига юклаш ҳолатлари мавжуд бўлганда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати томонидан жарима майдончасига жойлаштириш ҳамда лицензияловчи орган, Солиқ қўмитаси ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни билан хабардор қилиш. Ушбу таклифларни ҳаётга татбиқ этиш орқали Ўзбекистонда акциз солиғи маъмуриятчилигини такомиллаштириш, даромадларни самаралироқ йиғиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини камайтириш ва солиқ тўловчилар ўртасида қонунчиликни кучайтиришга олиб келади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Delipalla, S. (2009). Commodity tax structure and informal activity. *Bulletin of Economic Research*, 61(3), 283-294.

Giles, D. E., Tedds, L. M., & Werkneh, G. (2002). The Canadian underground and measured economies: Granger causality results. *Applied Economics*, 34(18), 2347-2352.

Hai, O. T., & See, L. M. (2011). Behavioral intention of tax non-compliance among sole-proprietors in Malaysia. *International Journal of Business and Social Science*, 2(6), 142-152.

Боровко Л.В. (2012) Формирование социально-ориентированной модели акцизного налогообложения и эффективность её развития. // Проблемы экономики и юридической практики, № 6, с. 71-75.

Джамалов Х.Н., Уразметов Ж.М. (2021) Задачи анализа финансово-хозяйственно-цифровой деятельности в новой системе финансового менеджмента. // Иқтисодиёт ва таълим, № 3, с. 96-103.

Каширина, М.В. (2017) Проблемы уплаты акцизов на алкогольную продукцию в России / М. В. Каширина, Б. Б. Ташполатова // Московский экономический журнал. - № 5. - С. 32.

Нормурзаев, У. (2023). Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида молия бозорининг долзарб муаммолари тадбиркорликни тенг рақобат шароитларини яратиш ҳамда яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш йўлари. Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка, 88–89. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/financial-market-growth/article/view/19032>

Нормурзаев, У. (2023). Солиқ имтиёзлари бериш тартибини такомиллаштириш масалалари. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 24(1), 334–339. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a51

Нормурзаев, У. (2023). Яширин иқтисодиётни камайитиришда солиқ органларининг аҳамияти. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1(2), 215–221. Retrieved from <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/66>

Тегетаева О.Р. (2016) К проблемам реформы акцизного налогообложения. // Налоговый менеджмент. № 6. С. 23-27.

Троянская М.А., Низамиева Ю.О. (2013) Совершенствование акцизного налогообложения как инструмента налогового регулирования. // Бизнес в законе, № 8, с. 121.